

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДНО-СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

БЄЛЬСЬКА

Тетяна

Валентинівна,

кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри міжнародних відносин Інституту сходознавства і міжнародних відносин "Харківський колегіум", м. Харків.

Анотація: У статті проаналізовано основні підходи до визначення поняття "глобалізація", охарактеризовано напрямки даного процесу, визначено глобалізацію як фактор трансформації владно-суспільних відносин, узагальнено уявлення про економічний та державноуправлінський аспекти глобалізації.

Ключові слова:

глобалізація, глобальність, напрямки процесу глобалізації, владно-суспільні відносини.

УДК 35.07, 323.2

Постановка проблеми. Глобалізація – поняття-характеристика сучасної епохи, яке визначає початок нової ери взаємодії держав, культур, економічних систем, світових співтовариств та індивідів, спричиняючи фундаментальні перетворення в усіх сферах суспільного життя. Вона є об'єктивним процесом, що став можливим за умови інформаційної революції. Водночас дати єдине наукове визначення глобалізації досить складно, з огляду на багатоаспектність проблеми, на її масштабність, концентрацію уваги до цього питання не тільки наукових, а й бізнесових, політичних та інших інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобалізація не випадково стала об'єктом вивчення зарубіжних і вітчизняних вчених, предметом гострих теоретичних дискусій. Існують різні підходи до визначення та аналізу процесу глобалізації. Представники різних наукових підходів по-різному визначають цей процес та його вплив на життєдіяльність людини, навіть сформувалися наукові школи. Серед найбільш впливових шкіл варто виділити наступні: класичну школу (Робертсон Р., Валлерстайн І., Хелд Д., Хантінгтон С.), школу трансформістів (Гідденс Е., Бек У., Розенау Д., Білорус О.), школу гіперглобалістів (Омае К.), школу скептиків (Томпсон Дж. та інші) [21].

Заслужують на увагу праці українських вчених – Дзюндзюка В., Крапивного І., Старостіної А., Трофименка М., Лукашевича В., Прушківської Е., Співака В.

Вчені зосередили свою увагу на дослідженні сутності, передумов, факторів, періодизації, характеристики наукових шкіл процесу глобалізації, її впливу на окремі сфери суспільного життя, намагалися спрогнозувати наслідки для людства.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Доведено, що глобалізація охоплює всі сфери суспільного життя: економіку, екологію, політику, культуру, ідеологію, безпеку тощо. Незважаючи на вагомий здобутки, процес дослідження глобалізації ще далеко не завершився, зокрема малодослідженим є державноуправлінський процес глобалізації.

Мета даної статті – розглянути вплив глобалізації на владно-суспільні відносини, розширити уявлення про державноуправлінський процес глобалізації.

Вклад основного матеріалу дослідження.

Широкого вжитку з 70-80-х рр. ХХ ст. набули поняття "глобальність" і "глобалізація".

Під "глобальністю" розуміють тісний взаємозв'язок у світі: рух інформації, капіталу, товарів та людей через державні кордони у дедалі швидшому темпі та обсязі, взаємопроникнення культур, способів життя, залежність усіх країн світу від глобальних проблем [10, с.129]; життя в світовому співтоваристві, коли жодна країна або група країн не може відгородитися від інших країн [1, с.42].

Термін "глобалізація" є одним з найбільш дискусійних наукових категорій. Існує цілий ряд підходів до його сучасного тлумачення.

Старостіна А. та Кравченко В. [19], Прушківська Е. та Шевченко Ю. [16] систематизували існуючі визначення глобалізації за сутністю явища: глобалізація як явище або феномен; глобалізація як новий етап суспільного розвитку; глобалізація як процес. Виявляючи глибоке переконання, що глобалізація за своєю сутністю є процесом, систематизуємо визначення глобалізації за напрямками процесів. Ян Шолте, визначає п'ять напрямків-характеристик глобалізації: інтернаціоналізація, лібералізація, універсалізація, модернізація, детериторізація [23, с. 15-17]. Доповнивши вказаний перелік ще одним напрямком – віртуалізація, спробуємо дати характеристику кожному з них.

Глобалізація як віртуалізація характеризується волею сучасного суспільства до віртуальності, причому віртуалізується не тільки суспільство, але й породжена в ньому особистість. Internet виступає засобом трансформації особистості та суспільства вцілому. Інтенсивний розвиток мережі Інтернет, на думку Р.Маклюена, перетворив людство на, велике “глобальне село”, і дав можливість для спілкування людям із різних частин планети, при цьому віртуальні комунікації здаються значній частині людей більш привабливими, ніж безпосереднє вербальне людське спілкування. Тобто вони сприймають віртуальну реальність як більш комфортне середовище існування [15, с.2]. Поява віртуального середовища приводить до змін форм і стилю соціальних взаємодій, зокрема владно-суспільних взаємовідносин.

Глобалізація як інтернаціоналізація розуміється як зростання міжнародних обмінів і взаємозалежності у відносинах між країнами.

Метою глобалізації є поширення своїх внутрішніх правил і норм на як можна більший простір і таким чином побудувати новий світ, де панують гармонія та порядок. Турсунова Р. [21] розглядає процес глобалізації у взаємозв'язку з духовною сферою суспільства. Вперше в історії у людей у всепланетарному масштабі поступово виробляється загальне розуміння основних принципів життєустрою, що становить ідеологію глобалізації [14, с. 44]. Ідеологія має важливе значення як компонент духовної сфери, і під нею мається на увазі система поглядів і ідей, включаючи політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні, філософські [21, с. 141]. Основна мета ідеології – завоювання розумів людей, передусім молоді, з тим, щоб впливати на свідомість нації чи народу, певної країни або регіону, підпорядкування його своїй ідеології, придушення його в духовному відношенні [21, с. 123].

У той же час відсутня ідеологія чи єдиний нормативний соціальний еталон глобального громадянського суспільства, прийнятний для всіх товариств, що підтверджують різноманітність існуючих у світі соціумів. Глобальне суспільство – це не особливий соціальний лад, а всепланетна система співпраці і співіснування різних соціумів і культур. Вона означає існування світової спільноти як глибоко диференційованого цілого [18, с.1]. Водночас, глобальність суспільства означає, що не може існувати локального соціуму поза світовою спільнотою, тобто самодостатнє, замкнуте існування неможливо ні для наймогутніших націй, ні для маленьких держав.

Глобалізація як лібералізація визначається як зняття державних обмежень та створення відкритого світового простору без кордонів та демократизація владно-суспільних відносин.

Бурхливий розвиток Інтернету вселив в багатьох людей надію на ренесанс демократії. За допомогою нових форм соціальних взаємодій громадяни можуть миттєво висловити свою позицію з різних політичних питань. Мережа може стати “віртуальним парламентом”. Інтернет покінчить з існуванням обранців-посередників і тому виступить не тільки як рятівник демократії, а й втілення ліберальної утопії про всеосяжність демократії. Парламентські вибори, звичайно, можуть проводитися через Інтернет, коли громадянин, який має виборче право, зможе просто вводити свій персональний код в комп'ютер, а не йти на виборчу дільницю, але тоді зникне сама основа демократії – широкі дебати, в яких всі зацікавлені сторони в межах географічної області проясняють позиції з певного питання.

Для мережевої демократії характерне існування груп людей – “віртуальних співтовариств”, що обговорюють проблеми і приймають рішення не обмежені національними інтересами. Водночас, національна держава не користується довірою в інформаційному суспільстві, в якому спілкування будується навколо спільних інтересів і субкультур, заснованих на абсолютно інших принципах, які потребують конструювання нової системи участі в політичному процесі. У мережі кожен шукає собі подібних і створює разом з ними новий віртуальний простір, вільний від конфліктів з приводу географічного простору [9, с.35-36].

Слід уточнити, що поняття “віртуальне співтовариство” (Virtual Community) запропонував Г. Рейнгольд, який дав таке визначення: “Віртуальні співтовариства” є соціальними об’єднаннями, які виростають з мережі, коли група людей підтримує відкрите обговорення достатньо довго і людяно, для того, щоб сформувати мережу особистих стосунків в кіберпросторі”. Слід зазначити, що сам Г. Рейнгольд є одним із засновників одного з перших віртуальних співтовариств “The Whole Earth ‘Lectronic Link” (WELL). “Віртуальні співтовариства” виникають в зонах перетину користувачів, що мають загальні інтереси або виявляють цікавість до певної теми. Сучасні віртуальні співтовариства розділяють на декілька категорій: співтовариства інтересів (політичні, соціальні, культурні, економічні, співтовариства молодих батьків, клуби любителів певних марок, авто тощо); ігрові співтовариства; географічні співтовариства; співтовариства взаємин, які сформовані навколо певного життєвого досвіду; комерційні співтовариства; віртуальні держави [7].

Таким чином, цінності, навколо яких люди об’єднувалися, приймали рішення, були обмежені географічною територією, втрачають своє значення.

Глобалізація як універсалізація розглядається як процес взаємопроникнення цивілізацій та крос-культурної взаємодії.

У сучасному світі спостерігається баланс двох тенденцій – універсалізації (чистий глобалізм) і глокалізації (Р.Робертсон), або нової появи контурів цивілізації (С. Хантінгтон). Побічні ефекти глобалізації повертають суспільства до просторового, культурного і часом релігійного контексту. Це означає посилення ролі етнічної ідентичності, зростання значення конфесійного чинника, підвищена увага до локальних громад і їх проблем. Сам Р. Робертсон вважає, що процес “глокалізації” не вирішений наперед, і може гойднутися в ту або іншу сторону. Приймаючи цей аналіз, прихильники багатополярного світу повинні свідомо прикладати зусилля, щоб процеси хитнулися в “локальну” сторону і переважили “глобальну” [1, с.343-344].

У західних наукових колах глобалістів вельми популярною є концепція вестернізації або макдональдизації світу. Йдеться, насамперед, про поширення у світі характерних для західної цивілізації цінностей і норм поведінки [2, с.27]. Сьогодні набуває поширення американський спосіб життя. Так, МакСвіт за Б Барбером з’явився в Америці між 1950-1960 роками та поширився завдяки комерційним інтересам. Музика, кіно, театр, книги – все створювалося для того, щоб формувати попит у споживачів, за рахунок використання слоганів, брендів, пісень, торговельних марок тощо [16, с.136]. На сьогоднішній день завдяки поширенню вивчення у світі англійської як міжнародної мови стала можливою освіта у різних країнах світу та міжнародний обмін студентами.

Звичайно, кожна зі світових цивілізацій має власну концепцію глобалізації. Крім “вестернізації”, існують ще “азіацентризм”, “афроцентризм”, створення “глобального ісламського суспільства”, “китайський виклик глобальному капіталізму і новому світовому порядку”. Унікальним резервом внутрішнього розвитку та міжнародної діяльності Китаю є інтенсивна взаємодія з діаспорою, котра володіє значними фінансовими можливостями.

Безумовно, пропагуючи кращі досягнення своєї культури народи вбирають кращі традиції інших цивілізацій. Зокрема, в Україну проникли як американська кока-кола так і японські суші.

Глобалізація як модернізація трактується як поширення по всьому світу структурних елементів ринкових відносин, раціоналізму, індустріалізму та ін.

Модернізація передбачає оновлення або створення умов для зміни політичних, правових, економічних, суспільних відносин на сучасних засадах, визнання принципів демократії, верховенства права, ринкової економіки, соціальної держави, усталених міжнародних норм співіснування країн у всьому світі. Розвиток науки на основі найсучасніших технологій супроводжується проникненням новітніх розробок науки та техніки у сферу комунікації та інші сфери життя, особливо в освіту, медицину, побут. Модернізація є й певною ідеологією, навколо якої будуються конкретні реформи, що ведуть до масштабних якісних змін. Однак наслідки цих оновлень завжди неоднозначні, неоднозначна і реакція на них. Для одних вони є джерелом оптимізму і надій на покращення життя, для інших – відторгнення.

Глобалізація як детериторізація, призводить до “реконфігурації” географічного простору.

Глобалізація – процес взаємозв’язку, який означає, що наше життя все більше проходить під впливом подій, що відбуваються, але рішення приймаються на великій відстані від нас. Головною ознакою глобалізації є те, що географічна відстань є доцільністю, але зменшується, і що територіальні межі, як, наприклад, між національними державами, стають менш важливими [8, с.120]. Локальне само по собі є продуктом глобального. Воно одночасно стимулює появу нових локальних ідентичностей і традицій та стимулює захист, артикуляцію вже існуючих меж локальностей. Локальне може трансформуватись у глобальне та навпаки. Виходячи за межі локальності, цінності, символи, традиції можуть отримати глобальне розповсюдження та стати глобальними [14, с.51-52].

Як зазначено в доповіді Генерального секретаря ООН Кофі Анана щодо роботи організації від 31 серпня 1999 року, глобалізація – це загальний термін, що означає все більш складний комплекс транскордонних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами та ринками, який проявляється в розширенні потоків товарів, технологій та фінансових коштів, у неухильному зростанні та посиленні впливу міжнародних інститутів громадянського суспільства, у глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, у суттєвому розширенні масштабів транскордонних комунікаційних та інформаційних обмінів, перш за все через Інтернет, у транскордонному переносі захворювань та екологічних наслідків та у все більшій взаємопов’язаності певних типів злочинної діяльності [5, с.41, п.220].

“Остання чверть ХХ сторіччя, досить імовірно, увійде в історію під назвою “Велика війна за незалежність від простору”. У ході цієї війни відбувалося послідовне й невблаганне звільнення центрів прийняття рішень від територіальних обмежень, пов’язаних із прив’язкою до певної місцевості [1, с.11]”. Таким чином, територія втрачає свої характеристики, тобто скорочуються відстані, стираються кордони, а простір перетворюється в єдине ціле.

Визначення глобалізації можна також систематизувати в залежності від сфери застосування: економічна, екологічна, соціальна, військово-політична, культурна, морально-етична, безпеки, міжнародних відносин, державноуправлінських відносин та ін.

Найбільше уваги вченими приділяється економічному аспекту глобалізації. Суть процесу глобалізації світової економіки спостерігається у стрімкому зростанні обсягів і різноманітності світових зв’язків, поширенні процесів, практик і структур від національного простору до глобальних масштабів, у результаті чого посилюється економічна взаємозалежність країн світу, а також формується відносно цілісна економічна система, що практично охоплює територію всієї планети і диктує власні правила гри національним господарствам [12, с. 23; 10, с.129].

На нашу думку, більш повне визначенням глобалізації дає А. Старостіна: “Глобалізація – це об’єктивний процес розмивання національних кордонів як

наслідок пошуку прибуткових сфер відтворення капіталу у всіх його формах (виробничих, фінансових, трудових економічних ресурсів), що призводить до взаємодії, взаємозалежності, взаємопереплетіння національних економік та формування глобального ринку та світової економічної системи» [19, с. 10].

Глобалізація – це об’єктивний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв’язок і взаємозалежність національних економік, національних політичних і соціальних систем, національних культур, а також взаємодії людини і навколишнього середовища [11, с. 15].

Завдяки діяльності економічних чинників – транснаціональних корпорацій (ТНК) і транснаціональних банків (ТНБ) – держави і регіональні інтеграційні об’єднання прагнуть до економічної активності поза своїми територіальними кордонами. Передумовами економічної глобалізації стали: лібералізація торгівлі, створення офшорних зон, фритредерська політика, усунення міжнародних бар’єрів для інвестицій і т.д. На сьогодні ТНК контролюють близько половини світового промислового виробництва, 63% зовнішньої торгівлі, а також приблизно 4/5 патентів і ліцензій на нову техніку, технології і “ноу-хау” [10, с. 131].

Абсолютна більшість найбільших ТНК сучасного світу мають американське, європейське та японське походження. Наприклад, США є батьківщиною 162 ТНК, країни Європейського Союзу – 155, Японія – 126, Швейцарія і Південна Корея – по 13, Канада – 6, Бразилія і Австралія – по 5. На всі інші країни припадає лише 11 ТНК [13, с. 18].

Звичайно, якщо економічний, інформаційний, культурний простір країни входять у відповідні глобальні простори, закономірно виникає питання, яким чином держава буде виконувати свої функції чи, можливо, модернізуватися.

Отже, звернемо увагу на державноуправлінський аспект глобалізації. В ході глобалізації виникають паралельні центри влади – глобальний і національний. Глобалізація обмежує роль національної держави внаслідок прямого виходу на міжнародну арену інститутів громадянського суспільства, ТНК, ТНБ. Результатом глобалізації стало утворення наднаціональних інститутів і перехід у їхню компетенцію цілого ряду політичних, економічних, соціальних функцій, виконуваних раніше органами національних держав. Це призвело, водночас, і до збільшення числа національних державних інститутів, орієнтованих на задоволення потреб наднаціональних організацій, і до ліквідації функціонально непотрібних у нових умовах державних установ. Прикладом наднаціонального інституту є Європейський Союз з системою міждержавних органів – Європейська рада, Європарламент, Європейський суд та інші, і формуванням в інституційній структурі держав-членів ЄС органів, покликаних обслуговувати потреби наддержавного інституту.

Обмеження міжнародних функцій національних держав відбувається за їх власної волі, шляхом об’єднання в міжнародні і регіональні організації. Слід відзначити, що в ході глобалізації кількість держав збільшилася, а диференціація між різними групами країн посилилася. Владні функції держав не зменшуються, а, навіть, збільшуються завдяки вдосконаленню техніки і апаратів влади, все ж контролювати соціально-економічні процеси і події державам практично неможливо. Формується глобальна політична система – глобальна держава, в якій національні держави є лише її складовою. Її суб’єктами є транснаціональні структури та національні держави, що об’єднані спільною ідеєю, умовами та факторами глобалізаційного розвитку. Основним засобом функціонування такої держави є транснаціональне право, яке формується в результаті відповідних міждержавних домовленостей і спирається на спільність інтересів між державами та базові цінності всього світу.

Таким чином, особливістю стратегії національної держави в умовах глобалізації є те, що вона не диктує умови суспільству, не діє як апарат примусу, а все більш тісно кооперується, взаємодіє з ним, делегуючи частину своїх повноважень місцевому самоврядуванню та інститутам громадянського суспільства.

Основні висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Запропонований перелік визначень глобалізації не слід вважати повним, але їх відбір зумовлено тим, що в сучасних умовах функціонування українського суспільства вони відіграють найбільш значущу роль. Під глобалізацією слід розуміти важливі процеси зміни і ослаблення функцій національної держави, активізації діяльності транснаціональних недержавних утворень, у тому числі глобального громадянського суспільства, процеси інтернаціоналізації, лібералізації, універсалізації, модернізації, детериторізації, віртуалізації суспільного життя.

В перспективі цікаво було б дослідити можливості глобального громадянського суспільства, його розмаїття та вплив на управлінські процеси національних держав.

Література:

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман ; пер. з англ. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 109 с.
2. Бебик В. Сучасна глобалістика : провідні концепції і модерна практика / В. Бебик, С. Шергін, Л. Дегтерьова. – К. : Університет “Україна”, 2006. – 208 с.
3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. [пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника ; общ. ред. и послесл. А. Филиппова]. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
4. Білорус О. Глобалізація. Прийняти виклик часу // Віче. – 2000. – № 12. – С. 133, 134.
5. Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций о работе Организации // Генеральная Ассамблея, Официальные отчёты. Пятьдесят четвёртая сессия. Дополнение №1 (A/54/1). – Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/246/61/PDF/N9924661.pdf?OpenElement>
6. Дугин А. Г. Теория многополярного мира / А. Г. Дугин. – М. : Евразийское движение, 2013. – 532 с.
7. Дзюндзюк В. Б. Зміна ролі держави в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / В. Б. Дзюндзюк // Теорія та історія державного управління. – 2011. – №2. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-2/doc/1/01.pdf>
8. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 7 : Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. Колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. – 2011. – 764 с.
9. Зодерквист Я. Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма / Я. Зодерквист, А. Бард. – СПб. : Стокгольмская школа экономики; 2005. – 108 с.
10. Крапивний І. В. Глобалізація : сутність, чинники та етапи розвитку / І. В. Крапивний // Вісник СумДУ. – 2008. – №1. – С. 129-137. – (Серія “Економіка”).
11. Лукашевич В. М. Глобалістика : учеб. пособие / В. М. Лукашевич. – Львов : Новый світ, 2006. – 540 с.
12. Майбуров І. Глобалізація сфери вищого образования / І. Майбуров // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 3. – С. 10-17.
13. Немова Л.А. Глобалізація: некоторые аспекты воздействия на экономику Канады / Л.А. Немова // США — Канада. Экономика, политика, культура. – 2000. – № 5. – С. 18-26.
14. Олійник О. М. Глобальне та локальне як чинники формування феномена глокалізації / О. М. Олійник // Україна наукова : п’ята всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., Київ, 23-25 грудня 2008 р. : зб. матеріалів : [в 2-х ч.]. – К., 2008. – Ч. 2. – С. 51-52
15. Піддубчак О. А. Нові форми комунікації державних інститутів та громадянського суспільства в контексті впровадження “електронного уряду” / О. А. Піддубчак

// Державне управління : теорія та практика. – № 1. – 2011. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2011_1/txts/Piddubchak.pdf

16. Прушківська Е. В. Сутність глобалізації та її особливості в посткризовий період / Е. В. Прушківська, Ю. О. Шевченко // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. пр. – № 3(15). – 2012. – http://archive.nbu.gov.ua/portal/natural/vznu/eco/2012_3/131-140.pdf

17. Сафаев С.С. Геополитика Центральной Азии. – Ташкент: 2005. – С.11, 44.

18. Співак В. М. Глобальне громадянське суспільство : реалії та майбутнє [Електронний ресурс] / Віктор Миколайович Співак – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/34.pdf

19. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять “глобалізація” та “підприємницький ризик”) / А. Старостіна, В. Кравченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 128. – С. 5-10.

20. Трофименко М. В. Глобалізація : підходи, школи, визначення / В. М. Трофименко // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу : зб. матеріалів другої інтернет-конф. (16 березня 2012 р., Маріуполь). – Маріуполь, 2012. – 304 с. – Режим доступу : <http://istfak.org.ua/tendentsii-rozvytku-suchasnoi-systemy-mizhnarodnykh-vidnosyn-ta-svitovoho-politychnoho-protsesu/183-protsesy-rehionalizatsii/407-hlobalizatsiya-pidkhody-shkoly-vyznachennya>

21. Турсунова Р. Ю. Феномен духовности и её компоненты в условиях глобализации / Р. Ю. Турсунова // Политика и общественные науки в эпоху глобализации : материалы междунар. научн. форума / Институт фундаментальных исследований (3-4 сентября 2012 г., Харьков). – Х. : ИФИ, 2012. – С. 9-14.

22. Философский словарь под редакцией М. М. Розенталя. – М., 1972. – С. 141.

23. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction / Jan Aart Scholte. – London : Palgrave, 2000. – 361 p.